

KAS ON OODATA KA JÄTKU?

**Jakob Hurda perekonna kirjavahe-
tus aastail 1866–1917. Esimene köide.
1866–1896. Ilmamaa, 2007. 472 lk; Tei-
ne köide. 1897–1917. Ilmamaa, 2007.
388 lk; Villem Reimani ja Jakob Hur-
da kirjavahetus aastatel 1884–1904.
Ilmamaa, 2010. 223 lk.**

F. R. Kreutzwald on teadupärast esime-
ne eesti kultuuritegelane, kelle kirja-
vahetus on publitseeritud. Tema kõrval
väärrib kindlasti avaldamist ka Jakob
Hurda kirjavahetus. On tore tõdeda, et
sellega on algust tehtud ja ilmunud on
juba kaks köidet Jakob Hurda (ja ta
perekonna) kirju. Kummastav on aga
see, et asjaga tegeleb erakirjastus n-ö
eraviisiliselt. Kindlasti tulnuks välja-
ande ettevalmistamisse kaasata teadla-
si: folkloriste, kultuuriloolasi – Tartus
peaks neid ju piisama. Kreutzwaldi
kirjavahetus valmis mäletatavasti pal-
jude aastate jooksul teadusliku tööna.
Me ei või ega saagi loota kirjastuselt
seesugust süvenemist, kuid teadlaste
kaasamine on selliste publikatsioonide
puhul hädavajalik. Et tegu on erisugus-
te väljaannetega, siis vaadeldgem neid
eraldi.

„Jakob Hurda perekonna kirjavahe-
tus” on tegelikult taastrükk omaaeg-
seist Balti Arhiivi toimetistest. Nende
leidmist ja avaldamist valgustab sisse-
juhatusena avaldatud väljaannet tut-
vustav Rudolf Põldmäe kirjutis. See
väljaanne oli paraku n-ö päästetrükis:
avaldas küll tekstid, kuid nende luge-
mist ja mõistmist toetas minimaalselt.
Siin ongi paradoks: see kirjavahetus on
küll asendamatu täiendus biograafia-
le, kuid kirjade kommenteerimine eeldab
biograafia head tundmist. Kirjad on
järjestatud kronoloogiliselt. Neis maini-
tud isikute register – õigusega osasta-
vas käändes, mis ütleb lausa, et regis-
ter ei sisalda kõiki kirjades mainitud
isikuid – annab sageli ka isiku ameti

või elukutse, seose Hurda perega ning
daatumid. Need on lugejale kahtlemata
abiks, kuid neist ei piisa. Mis on välja-
ande miinused? Kindlasti kergendaks
viitamist, kui kirjad oleksid nummerda-
tud. Loend „Selles raamatus esinevaid
isikuid” (lk 455 jj) peaks olema täielik ja
hõlmama leheküljed, kus nimi esineb.
Küllap oluksid asjakohased ka loen-
did isikutest, kes kirjutasid ja kel-
lele kirjutati. Esimeses köites olid
peamised kirjutajad: Jakob Hurt, tema
äi Carl Oettel, abikaasa Jenny, naiseõed
Mathilde ja Julie, lapsed Max, Rudolf ja
Mathilde, kälimees Johannes Kerg, las-
tekasvataja Ida Niggol ja perekonna-
ringi mittekuuluvad Rudolf Kallas (viis
kirja), Jaan Lellep (kolm kirja), Wil-
helm Eisenschmidt, Heinrich Rosen-
thal, Eduard Soonets ja Julius Kitsing
(à üks kiri). Peamised kirjade saajad
olid Jakob Hurt, tema abikaasa ja lap-
sed. Teises köites lisanduvad kirjutaja-
tele Martin Lipp (kaks kirja), Helmi
Hurt ja pereväliselt Karl Menning,
Flausch Heinrich (vististi Koppel –
kaks kirja), Peter Rosenberg. Kirja saa-
jatele lisanduvad Aleksander Mohrfeldt
noorem ja vanem, Helmi Hurt, Martin
Lipp, Olly Härms ja Gunnar Hurt.

Asjalikke kommentaare polnud esi-
meselt väljaandjalt muidugi loota, kuid
need puuduvad ka uues publikatsioo-
nis. Kokkuvõtteks peab nentima, et
tegu on kõige lugejavenulikuma välja-
andega, mis on mulle kätte puutunud.
Kas kirjavahetuse taastrükk muutma-
tul kujul oli tõesti vajalik? Vähemalt
võinuks teha lugejasõbralikke täien-
dusi: ära jätta paarkümmend perekon-
navälist kirja, täiendada isikute regist-
rit, märkides ära vastavad leheküljed.
Rudolf Põldmäe artikkel on muidugi
hea ja asjalik ülevaade kirjavahetusest.
Vististi oluks asjakohane anda üle-
vaade ka Oetteli ja Hurda perekonnast:
see hõlbustanuks tunduvalt kirjade

mõistmist. Sellise ülevaate saab lugeda ka ise, kui ta taipab enne lugema hakkamist pöörduda juba nimetatud loendi poole ja selle abil välja otsida andmeid mõlema perekonna kohta.

Selle kirjavahetuse põhiautor on Jenny. Temalt on kirju kosimist ootava neiuna, mõrsjana, abikaasana, emana ja lesena. Esialgu on kirjad saadetud Jakob Hurdale, hiljem aga lastele, eriti Rudolfile (kes tunnukse olevat ema lemmik; isa lemmik oli tütar Mathilde). Jenny Hurda kirju on publikatsioonis pisut üle kuuekümnelt. Paistab, et armastav ja oma armastust peaaegu igas kirjas avaldav abikaasa ei ole kuivõrd hoolinud mehe kirjade säilitamisest (Jenny kirjades kohtame sageli passusi äsjasaabunud kirjadest, mida aga publikatsioonis ei ole). Mees ja pojad on aga abikaasa *resp.* ema kirju hoolega hoidnud.

Rudolf Põldmäe sissejuhatav artikkel tutvustab kirjade sisu. Vaevalt on põhjust seda arvustuses korrata. Lisada tuleb, et neis – eriti naiste kirjades – on rohkesti kultuuriloolisi pudemeid (riietus, söögid-joogid, hinnad – sageli võrdlevalt maal ja linnas või eri linnades). Nende väliste tähelepanekute kõrval on ehk olulisemadki märged Hurda peret ümbritsevate inimeste eluolust ja käekäigust.

Kirjade arvukus võimaldab iseloomustada ka kirjutajat. Jenny näib ülemäärastki impulsiivne, Jakob seevastu heasüdamlik, kuid põhimõttekindel. Carl Oettel pälvib tähelepanu rahuliku asjalikkusega (28 kirja aastatest 1866–1884). Poegade kirjad on ühelt poolt aupaklikud, teiselt poolt nõu ja abi otsivad. Rudolfi kirjad torkavad silma sagedase rahaküsimisega. Huvitav detail on Rudolfi Peterburist paberosside saatmine (ema näikse neid ka ise toppinud). Paraku ei selgu, miks. Kas oli Peterburis saada olev tubakas parem või odavam? Igatahes saab Rudolf paberosse ka siis, kui ta on juba pastor Tallinnas. Muide, suitsetas ka

Jakob Hurt, mille üle Jenny haigena kurtis. Kirjade põhjal tundub Hurtade pereelu õnnelik. Musta lambana esineb aga Rudolfi abikaasa Helmi, Martin Lipu tütar, paraku täielik kadakasaks. Esimene mõra näikse seostuvat Jakob Hurda pojapoja ja nimejärglasega, kellele pandi nimeks – hoolimata vana-vanemate vastuseisust – Gunnar. Selle kohta kirjutab Jenny Mathildele: „...kuigi papi ütles Rudolfile ja Helmile, et ärgu pangu seda hirmsat nime, tegid nad seda siiski. [...] ...aga kui teatakse, et see oli meelega nii tehtud, nagu Helmi puhul ikka, siis teeb see väga haiget. Ma võin öelda, et minia ei ole mulle küll meele järele” (II, lk 204). Tõsist pahameelt äratas ka Helmi astumine saksa kooliseltsi (ja selle kajastus eesti ajakirjanduses) (II, lk 241–244). Naise ja emana heidab Jenny Helmile ette vähest lastega tegelemist ja mehe hooletusse jätmist (II, lk 191–192, 203–204, 319–320). Aga ikkagi on Helmi perekonnaliige ja sellisena aktsepteeritav.

Taotlematagi esitada siin kõike kultuurilooliselt huvitavat, toon ühe tsiitaadi Jenny kirjast, mis on tänapäeva arvestades üsnagi üllatav: „Rahvapeol käisin koos Härmsidega, seda rahvahulka oli tööpoolest huvitav vaadata. Nagu suurtel eesti pidudel tavaline, nii ei näinud ma nüüdki mitte ühtegi joobnud meest” (I, lk 280).

Omapärase pildi tunasest „ettevõtlikkusest” annab kälimees Johannes Kergi kiri kavatsusest rajada Saaremaale Aleksandri-reaalkool. Kooli ülalpidamiseks on tal nõuks osta 10 000 emast pörsast. „Head emised võivad Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi hinnangul pörsaid ilmale tuua aastas 3–4 korra, igas pesakonnas vähemalt 9 tükki. Seeläbi sünnib igal aastal 36 000 pörsast. Need saadan ma Krimmi, kus neid kasutatakse söötis maade ülesharimiseks ja kus nende eest makstakse väga head hinda. [...] Aga pörsaste hankimiseks on mul vaja 10 000 rubla. Seepärast palun Sind, kulla kälimees,

laena mulle palun Aleksandrikooli kassast 10 000 rubla Aleksandri reaalkooli karjakasvatuse instituudi asutamiseks. [...] Loodan, et Sa seda tõsiselt rahvuslikku ettevõtmist oma baltlasliku meelestatusega ei takista....” (I, lk 236–237). Mõistagi ei maini Kerg tolle ettevõttega seotud reaalselt tausta: laudad, sööt ja ka kuldid 10 000 emise viljastamiseks. Mõneti tundub kiri sobimatu naljana. Hurda vastust pole teada. Küll võib aga arvata, et Aleksandrikooli presidendina ja Eesti Kirjameeste Seltsi esimehena sai ta teisiigi ligilähedasi ettepanekuid. Seda tähelepandavam, et Hurda perekondlikus kirjavahetuses pole vihjeidki tema n-õ ühiskondliku töö pingelisusele.

Kummastav on, et perekondlikus kirjavahetuses kajastub vanavara kogumine enam kui tagasihoidlikult. 1890. aastal teatab Max Hurt, et laule läksid koguma Gustav Seen ja Peeter Saul (I, lk 319), Rudolf Hurt kirjutab 1893. aastal, et talle anti Päidlast suur pakk vanavara (I, lk 385), isa soovitab selle väärtpanderollina posti panna (I, lk 387). Max teatab 1893. aastal Rudolfile, et on isale abiks: nummerdas 45 000 lehekülge käsikirju ja kirjutas ümber vanasõnu: „need trükitakse siis samuti ära.” Ka 1894. aastal kirjutab Max Rudolfile, et tuleb Palangasse pärast laulupidu, „põhjuseks on vanasõnad”. Need näikse ainsad reaalsed vihjed vanasõnaväljaandele, mille käsikiri on kaotsi läinud. Käsikirjale viitavad rahvusvahelisedki bibliograafiad. Isa ja Rudolf vahetavad kirju „Setukeste laulude” levitamisest (II, lk 161–162, 168). 12. veebruaril 1905 kirjutab isa Rudolfile Geograafia Seltsi medali saamisest: „Kuigi arvan, et igasugune edevus jääb minust üsna kaugele, ei saa ma siiski salata, et tunnustus niivõrd kõrgealuse teadusliku seltsi poolt.... mõjus mulle ülimalt hästi” (II, lk 197). Viimane, juba n-õ resümeeriv märkus, tuleb Jennylt 19. detsembril 1909: „Vanavara kolmanda osa [mõeldud on ilmselt

„Setukeste laule” – Ü. T.] eksemplari ei olnud mul kahjuks talle anda.... Võibolla Sa tead, kust seda raamatut võiks saada, mina ei tea. [...] Aga papi pärast tahan ma, et see mees saaks siiski vastuse. Oskar Kallas on Tartus küll väga lohakas ja mul on tegelikult väga kahju, et papi pärand niisugustesse kätesse sattus. Kui oleks olnud minu otsustada, siis ei oleks ma vanavara küll Tartusse andnud, sest suuga tehakse Tartus suuri asju, aga tegudega on teised lood” (II, lk 300). Pahameele põhjus ei selgu – vähemalt olemasolevate kirjade põhjal.

Mõistagi ei suuda üks arvustus esile tuua kõiki tahke, mida kirjavahetus sisaldab. Neid kirju peab lugema. Paraku on lugemine – täpsemini: loetu mõistmine – raskevõitu, sest avaldajad ei toeta lugejat kuigivõrd. Karmilt öeldes on see väljaanne näidis sellest, kuidas ei tohiks kirju publitseerida. Aga kui sellest raskusest üle saab, siis avaneb lugejale üsna mitmekülgne pilt eesti esimeste haritlaste eluolust. Kui vaadelda kirjavahetust kirjandusteosena – mida ta mõnevõrra ju ongi –, siis oleks selle dramaatilis-traagiliseks lõpp-punktiks telegramm Rudolf Hurdale 30. XII 1906: „Lõpp läheneb. Mamma” (II, lk 274). See, mis järgneb, on juba epiloog.

Reimani ja Hurda kirjavahetuse väljaanne on sootuks teist masti. Kirjad on nummerdatud (Hurdalt pärineb 43 kirja), kronoloogiliselt järjestatud ja neid on osalt päris asjalikult kommenteeritud. Lugeses tundub kirjavahetus auklik, sestap kahtlen koostaja Tarmo Piiri ettevaatlikus määratluses, et kirjad on säilinud (lk 6). Kirju on aastast 1884 kaks, aastast 1887 kolm (kõik Reimanilt), 1888 üks (Hurdalt), 1889 ja 1890 – ä üheksateist kirja, 1891 – kaheksa kirja, 1892 – viis kirja, 1893 – üheksa kirja, 1894 – üksteist kirja, 1895 – neli kirja, 1896 – üks kiri, 1897 – neli kirja, 1898 – üks kiri, 1900 – neli

kirja, 1901 – kaks kirja, 1902 – üheksa kirja, 1903 – kaks kirja, 1904 – kolm kirja ja üks dateerimata kaart. Muide, sisukorras võinuks ära tuua ka kirjavahetuse aastad. Väljaandja on mitme dateerimata kirja puhul määranud nende kirjutamisaja õigesti (määratlemata on jäänud viimane õnnitluskaart: „rasked ajad” võivad osutada Reimani raskustele seoses õigeusu vaimulike kaebusega, aga ka 1905. aasta rahutustele).

Kiitust väärrib koostaja taotlus kirju kommenteerida. Teiselt poolt äratav imestust kommentaaride naiivsus. Miks arvab kommenteerija, et eesnimede lisamine perekonnanimele ongi kommentaar? Miks on nende isikute andmed ja ametid viidud loendis „Kirjavahetuses mainitud isikuid”? Kas pole siin võetud eeskujuks – paraku ebaõnnestunult – perekondlikku kirjavahetust? Ka loendi nimetuses kasutatud osastav kääne ehk osaalus tundub lähtuvat perekondliku kirjavahetuse eeskujust. Kuivõrd pisteline kontroll veenis, et puuduvaid nimesid ei ole, on osaaluse kasutamine eesti keele seisukohalt ebakorrektn. Millegipärast puuduvad loendis viited leheküljele või kirjale, milles antud isikust juttu.

Ent tuleme kommentaaride juurde. Esimeses kirjas mainitakse J. Lellepit ja H. Koppelit (kommentaar: Jaan Lellep, Heinrich Koppel) kui rahvalaulude kogujaid. Mis olnuks lihtsam, kui vaadata ERA kogujate registrist, kas-kusmillal on nad kogunud. Teine kiri: kommentaar on veider: lugejat huvitab, kas Reiman sai koha ja kuhu – mitte tema ülikooliaegsed kulud. 3. kirja puhul võinuks ju märkida Reimani ülevoolava tänutunde põhjuse (Hurt võttis ta kandidaadiks – abiõpetajaks –, sest iga teoloog pidi olema n-õ praktikal tegutseva pastori juures). Huvitav olnuks ka viide Mohrfeldti kirjale, kui see on säilinud. Kaheksanda kirja üks kommentaar on skandaalselt võhiklik. Villem Reiman küsib: „Kas ilmuvad veel tänavu Viljandi laulud?” (lk 22). Ja

kommenteerija kommenteerib: „Viljandi laulik. 4. raamat. Luuletanud ja väljaannud A. Reinvald. 1889.” Tule taevas appi! Mis on Hurdal või Reimanil tegemist Ado Reinvaldiga? Vastuses ütleb Hurt: „Viljandi laulud saavad suvel trükivalmis. Loodan, et ka trükkmeister veel sell aastal valmis saab” (lk 24). Mõistagi on tegu Vana Kandle sarja kuuluvate Viljandi rahvalauludega. Paraku on käsikiri kas jäänud lõpetamata, läinud kaotsi või on leidmata (ega neid ole ka spetsiaalselt otsitud). Kas lk 52 „Pietearisse” on Reimani eksitus (koostaja kohus on anda korrektne nimetus, kirjutaja eksitus tuleks edastada joonealuse märkusega). Lk 53: „...ka ta seda ei tee” näib trükiveana – *ka* asemel peaks olema *kui* (veel parem tõlge oleks aga: ei tee ta seda mitte). XXVII kiri: esimene lause vajab kas paremat tõlget või kommentaari. Praegu jääb mulje, et Villem Reiman saadab Peterburi Kolga-Jaani kirikukooli tarvis 45 rubla. Tegü võis olla Peterburi Jaani koguduse kirikukooliga või Kolga-Jaani kirikukooli heaks kirjutatud brošüüri tuluga. Selgitama peaks kommentaar. Lk 86 Horatiuse värs on tõlkimata. XXXIX kirjas puudub kommentaar Oleviku artiklile (vrd XLI kiri, viide 166). LIII kiri (lk 127): kas trükiviga või Reimani eksitus – kirjutatud on *jutlusid*, peab olema *juttusid* (vt ka tõlget). Siingi oodanuks viidet ERA registrile: kas Reimani jutud jõudsid Hurda kätte? Hoolimata heast tahtest peab sedastama, et kommentaarid tunnukse sageli pealiskaudselt formaalsed. Sisulisi kommentaare puudub alatas.

Kirjavahetus kustutab minu ajal ja hiljemgi noorte ajaloolaste seas ringelnud müüdi, et Hurt juhtis Reimani vahendusel Postimeest. Muidugi polnud Tõnisson mees, kes oleks lasknud ennast juhtida. Hurt aga näib huvituvat eeskätt keeleküsimumustest (vt lk 132, 164, 206). Ta on küll üsna kriitiline: „Soovitud toimetaja T.... ei näita mull

sugugi selle ameti pääle valmistatud olevat. Tema kujutamise kombe ja kirjakeel on minu arvust otse nõdrad, nõnda et mõnigi kord pidin imestama, et üks kandidaat nii kehvasti kirjutab” (lk 164). Ta koguni arvab, et toimetaja võiks olla Oskar Kallas (lk 165). Rohkem kirjades kollektiivselt ostetud ajalehest ei kõnelda. Suure osa kirjavahetustest katavad isiklikud küsimused (eriti Reimani poolt): kohasaamine, võimalikud võistlejad, elutingimused jm. Kuid juttu on ka Eesti Kirjameeste Seltsist, selle lõpetamisest, kavandatavast korporatsioonist, EÜS-ist ja eriti EÜS-i albumitest, mida Villem Reiman koostas ja toimetas. Huvitav on täheledada, kuidas Reiman alatasa pärib Hurdalt teoste ja autorite järele. Alles siis taipasin, et see viitab otseselt puuduvale raamatukogule.

Igatahes on tegu kirjavahetusega, mis peaks köitma kultuuriloost huvitatud lugejat.

Folkloristile on kirjavahetused eriti olulised. Neist selgub otseselt, et Hurdal on valminud kaks kaotsiläinud käsikirja: vanasõnad ja Viljandi rahvalaulud. Ilmneb seegi, et Hurdal mõlkus juba 1888. aastal meeles setukeste laulude koostamine (lk 19). Pole kahtlust, et teisedki erialad leiavad sealt olulisi tähelepanekuid.

Jääb ainult soovida, et Hurda kirjavahetuse avaldamine jätkub – tõsi, mõnevõrra paremini koostatuna ja kommenteerituna. Erakirjastuselt ei saa oodata süvitsiminevaid uurimusi eeldavaid kommentaare ega tööd, kuid kindlasti oleks asjakohane teha koostööd teadlastega. Vaevalt et Eesti Kirjandusmuuseumi pere abist keelduks. Seega jõudu tööle!

ÜLO TEDRE